

A szolidaritásról¹

A szolidaritás eszméjéről sok *bien-pensant* szerző könyvtárat összeírt. Akárcsak a „testvériséget” – és nem úgy, mint a szabadságot és az egyenlőséget –, ködösnek és lilának tekintik, mint aminek nemzeti ünnepek és történelmi évfordulók vezércikkeiben a helye. Mintha nem is volna valódi fogalom.

Pedig az.

Híres tanulmányában Jeremy Waldron föltárta, hogy az emberi méltóság egyetemes gondolata történetesen a „rang” nem épp egyetemes – jelesül: feudális – eszméjéből, a státusszal járó méltóságból ered.²

A szolidaritás eszméje a munkásmozgalom történetében gyökerezik, és minthogy ezt rendszerint kizárják a nagyszabású emberi törekvések bevett elbeszéléseinek a sorából, aligha meglepő, hogy a szolidaritás értelme is ködbe vész.

Mit jelentett a „szolidaritás” a XIX. és XX. századi munkásmozgalom számára?

Kívülről nézve a munkásmozgalom vegyes szervezetek halmaza volt, amelyeket egy kiszákmányolt, elnyomott és politikai képviselő nélküli osztály számára és által hoztak létre avégett, hogy javítsanak a sorsán.

Konkrétan megkísérelte bevezetni a politikát egy olyan területre, ahonnét korábban jogilag ki volt tiltva. A modern, azaz polgári társadalom elválasztások sorozatán alapszik. Az egyik legfontosabb elválasztás – ettől függ a társadalmi egyensúly, a társadalmi erők ki egyenlítése – a „köz” [*public*] és a „magán” [*private*] közt áll fönn. A közszférát – a közjó tartományát – az államügyekkel azonosítják, a modern társadalom egyetlen terepével, ahol a jogi kényszer elfogadott, és ahol kötelező behódolni és engedelmessé válni a tekintélynek (autoritásnak).

A magánszférában, a „civil társadalomban” szerződéses, vagyis szabad és önkéntes aktusok diktálják a szabályt (magánszemélyek alapesetben nem jogosultak engedelmességre kényszeríteni polgártársukat). A hivatalos doktrína szerint így áll a dolog a munkaszerződéssel és általában a munkával is, amelyet törvényileg és a joggyakorlatban két szerződő fél, munkaadó és munkavállaló magánügyének tekintenek, amelynek keretében pénz folyik át a kezeken a munkaadótól a munkavállaló felé azoknak az önként vállalt kötelezettségeknek a teljesítéséért cserébe, amelyeket a szerződés, a szokás, a technológia és más hasonlóak előírnak.

A törvény pusztán azért van ott, hogy kezeskedjen a hallgatóságos teljesítési ígéret megtartásáért és a kialakított munkabér tisztességes megfizetéséért. A munkaszerződés érdemi

és anyagi tartalma azonban magánügy, amelybe semmilyen „harmadik félnek” nincs beleszólása, hisz bármiféle beavatkozás sértené a szerződési szabadságot, minden civilizált, vagyis kereskedő társadalom [*commercial state*]³ egyik elemi föltételét.

Tanácsos észben tartani, hogy a sztrájkokat egykor pontosan azért ítélték illegálisnak, mert (mint gyakran most is) szerződészegésnek minősülnek. Ezen fölül erőszakot alkalmaztak – a gépek és más technológiai berendezések lekapcsolását stb. –, hogy a szerződő felek egyikét, a munkaadót, az anyagi veszteség fenyegetésével a kölcsönösen elfogadott szerződés föltételeinek visszamenőleges módosítására kényszerítsék. Ez persze tisztességtelen és hűtlen szószegés, olyan ígéret megszegése, amely a büntetőtörvény hatálya alá esik.

Miért vélték úgy a sztrájkoló munkások – azon kívánalmak mellett, hogy javítsanak vagyoni és szociális helyzetükön, pl. növeljék bérüket, rövidítsék munkanapjukat és tisztesegebb munkakörülményeket teremtsenek, beleértve bizonyos társadalmi juttatásokat, úgymint munkanélküli segílyt, öregségi nyugdíjat, fizetett szabadságot, szociális bérlakást, ingyenes egészségügyi ellátást és hasonlókat –, hogy joguk van fölforgatni azt a legalapvetőbb, gyakran alkotmányba vésett törvényi felállást, amely nélkülözhetetlen a belső társadalmi békéhez és az aktuális szabadságjogok rendszeréhez? Hisz tagadhatatlan, hogy szekuláris polgári társadalmakban az elválasztások sorozata nélkül az egyéni autonómia sem tartható fönn, aminthogy emezek barikádozzák el a magánéletet, a magánügyeket és kereket, a civil társadalmat a politikai autoritás, más néven az állam elől.

Miért hitték a munkásszervezetek, hogy erkölcsileg megengedhető kényszert, olykor fizikai erőszakot alkalmazva arra kényszeríteni munkaadójukat (akár általában a munkaadókat: az uralkodó osztályt), hogy mondjon le bizonyos kiváltságairól és előnyeiről, amelyeknek egy újabb alapvető polgári szabadság, a tulajdonhoz való jog a garanciája? (Ezért tekintették – és tekintik néha most is – szabadságellenesnek a szocializmust, az eszmeáramlatot, amely mindenre kiterjesztetné a politikát, vagyis az államot, ekképp fölszámolná a civil társadalom és az egyén autonómiáját.)

Egyszerűen, de kissé illetlenül fogalmazva: magától értetődőnek vették, hogy bizonyos értelemben *morálisan föltette állnak* ellenlábasuknak, ez pedig igazolja a kényszerítő, olykor erőszakos, de mindenképp illegális taktikát, mely megkérdőjelezte az alkotmányos rendet, sőt, annak egyik fundamentumát, „köz” és „magán”, ha tetszik, politika és gazdaság (és „a szociális”) szokványos elválasztását is.

Vizsgáljuk meg közelebbről a morális fölsőbbiség gondolatát, amely persze idegen a marxizmustól, ám erősen befolyásolta Proudhon, Lassalle és Bakunyin követőit (akik sok tekintetben nagyobb hatást gyakoroltak a XIX. századi mozgalmi praxisra, mint maga Marx), és amelyet az 1914 utáni háborúellenes mozgalmakban, az 1917-es októberi orosz forradalomban, illetve a dekolonizációs vagy „nemzeti fölszabadító” mozgalmakban is fölelevenítettek, sőt, ami még a bolsevik változatú marxizmust is átszínezte majd egy évszázadon át.

Ez a látszólag lapos és prózai célokért folytatott harc elég gyöngye érvnek tűnhet olyan hübriszre, mint a morális fölsőbbiség vallása.

Miből táplálkozik egy ilyen érzület?

A régi idők proletár forradalmárai úgy vélték, a polgári társadalom az önzés rendszerre. Végső soron a liberális kapitalizmust, kiváltképp annak korai változatát, az *önképviselet* (önreprezentáció) rezsimjeként alkották meg.⁴ Akaratok összecsapására, érdekütköztetésre épült, amit egy átfogó alkotmányos rend szabályozott, tompított és mérsékelte, szavatolva, hogy az érdekkonfliktusok békésen folyjanak le és politikai választásokkal vagy bírósági úton dőljenek el, mindenki jogainak tiszteletben tartásával; egyébiránt viszont bárki beléphetett a (finoman pacifikált) harcmezőre.

Függetlenül a vagyonosok, képzetek és jó összeköttetésekkel rendelkezők hagyományos kiváltságaitól, mindezt a proletárok – ha nem is csak merő csalás vagy porhintés volt az egész – elég alávalónak tartották, mivel az önérdek vezérelte és a nyers erő döntötte el, amelyeket a keresztyén erkölcs egyaránt elátkozott. De hol itt a különbség? A munkások tán nem a saját érdekükben vagy előnyeikért harcoltak, épp, mint a burzsoák?

Csak hogy a proletárok – az ilyen megnevezés az előző századfordulón egyet jelentett azzal, hogy szocialista, kommunista vagy anarchista – az osztályharcot nem zéró összegű játszámának [*zero-sum game*]⁵ tekintették, és nem is arra való aspirációnak, hogy pitiáner anyagi javulást vívjanak ki egy embercsoport részére, amelyet történetesen összefűz a hasonló vagyoni és társadalmi helyzet. Nem hitték, hogy pusztán csak önmagukat és szűken vett érdekeiket képviselnék. Autentikus törekvésüket a *szolidaritás* elve különböztette meg a többiekétől.

Ennek számos vonatkozása volt.

Először is, nem ismerték el a munkaszerződés kényszermentes, önkéntes jellegét, hisz annak alternatívája, ha az ember nem volt hajlandó aláírni, az éhkopp volt. Így hát azt sem ismerték el, hogy a munka a magánszférába tartozna, és ne volna lényegileg politikai. (Ez az intuitív alapja az antikapitalizmus *valamennyi* változatának ma is.) A magasabb bérekért meg a rövidebb munkanapért és munkahétért folytatott harc ezáltal a politika rangjára emelkedett, ami – forradalmak kivételével – mindaddig a felsőbb osztályok birtoka volt.

Másodszor, nem ismerték el a tulajdonjog egyetemes és kizárólagos voltát, aminthogy a vagyont – a természetjoggal összhangban – úgy fogták föl, mint amiből kötelesség ered, mégpedig a közjó (vagy közérdek) előmozdításának kötelessége, ennél fogva pedig alárendelt egy magasabbrendű követelménynek, mégpedig az emberi társadalmak megjavításának. (Nyilvánvalóan ugyanígy érvelnek a mai ökológiai mozgalmak is.)

Harmadszor, a fiatal Marxszal együtt meg voltak róla győződve, hogy a munkásosztály valamennyi osztály fölbomlásának előhírnöke, lévén a kvintesszenciális nem-osztály, meghatározása szerint az emberi állapot azon aspektusa, ahol az egyesek önérdeke egybeesik valamennyi részleges (szekcionális) érdek fölszámolásával, ebből fakadóan pedig az egész emberi faj fölszabadításával. A tulajdon és a hatalom ellenzésével nem tulajdont és hatalmat kívántak szerezni, hanem mindörökre és minden tekintetben elpusztítani a tulajdont és a hatalmat. Mindennek nem kellett volna a civil társadalomba való politikai közbeavatkozásra korlátozódnia, ellenkezőleg: elvileg a civil társadalom/állam kettősség fölszámolását jelentette, az osztálykényszernek és állami kényszernek, valamint azok jogrendjének a megszüntetésén keresztül.

Ezért mindez *nem önképviselet* (önreprezentáció) volt (ez a régi szociáldemokrácia félremagyarázása lenne, ahogy a kurrens historiográfia szokása, amely mindig is jó távol tartotta magát az eszméktől), hanem magáért az emberiségért vívott küzdelem.

Mínthogy pedig ezt a küzdelmet mindig is önzetlennek, nemeslelkűnek és hősiességnek fogták föl, mint a gyöngye harcát az erős ellen, a hozzá társított erények szintúgy a hősiesség és nemeslelkűség, voltaképp az *önföladózás* erényei voltak. Sztrájkok és zendülések során a munkásokat elbocsátották és börtönbe vetették, s ez kitüntetésnek és a legnagyobb erkölcsi dicsőség jelének számított, amit mindig úgy állítottak be, mint szenvedést a nemes célért az uralkodó osztály lakójai – csendőrök, börtönőrök, hivatásos katonák, kémek, sztrájkőrök, vamzerek, államügyészek, bírák, papok, burzsuj politikusok, királyok és újságírók – karmaiban. A nemes célért önként vállalt szenvedés elgondolása persze ugyancsak keresztyén eredetű, a mártíromság szekuláris változata. És a keresztyén erkölcszociológiában foglaltakhoz hasonlatosan számukra is ez bizonyította a nemes ügy lényegi igazát [*justice*].

A legfőbb bizonyíték pedig nem más volt, mint a többi munkással vállalt szolidaritás, kiváltképp az, amely az *internacionalizmus* formáját öltötte.

A polgári társadalmak egyik legalapvetőbb fegyvere akkor is, mint most, az osztályközi nemzeti szolidaritás volt – a munkásmozgalom első számú morális vetélytársa. A nemzeti érdekek elvileg (ez a burzsoá álláspont) fölül kell írnia az „önző” anyagi osztályérdeket (ez a proletár nézet burzsoá értelmezésben), kiváltképp úgy, ahogyan azt háború idején elvárták és megkövetelték. A proletár ellenben volt (vagy lehetett volna) olyan arcátlan, hogy kétségbe vonja a burzsoá követelmény jogosultságát; ehhez három természetjogi típusú alapelvre hivatkozhatott, amelyekről jellemzően meg szokás feledkezni:

- nemzetek közti egyenlőség,
- népek közti barátság,
- világbéke.

Ennyiben valóban a munkásmozgalom volt Immanuel Kant örököse⁶, azé a Kanté, akit nemcsak a mindenkori katonai vezérkarok köptek le („idealista”), de a politikai filozó-

fusok többsége is, élükön Carl Schmitt-tel, a mai csibészek kedvencével. Kant fölvetése, amely szerint az örök békéhez vezető nemzetközi jog kizárólagos garanciája a „nyilvánosság” [publicness]⁷, egybecseng avval, ahogyan a szocialisták munka és tulajdon „közösségét” [publicness]⁸ követelték. A hospitalitás (vendégbarátság) útján (nem filantrópiáról, hanem jogról van szó, szögezi le Kant⁹) kivívott örök világbéke nem más, mint a bevett demokratikus politika kiterjesztése olyan területre, ahonnan azelőtt ki volt zárva. Pontosan így terjesztén ki a szocializmus is a politikát a civil társadalomra.

AZ Európai Unió válságáról szóló, nagyhatású könyvében Jürgen Habermas az egyetemes jogrend hatályos nemzetközi doktrínáján 1945 után eszközölt változások közül azokat emeli ki – az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, az ENSZ Alapokmányát, valamint számos nemzeti és regionális alkotmányt, köztük föltűnő módon a Szász Szabadállamét, amelyet 1989 után fogadtak el és iktattak be –, amelyekben kimutatható, hogy az egyetemes és egyenlő méltóság elismerése korábról ismeretlen szerepet játszik.¹⁰ Nem egészen fejt ki, mégis vakítóan világos, hogy ez az előrelépés a szocializmus hatására ment végbe, míg egy röpké pillanat erejéig, közvetlenül a Harmadik Birodalom legyőzését követően, általános nemzetközi elismerést élvezett.

A béke, legalábbis az európai béke – ami persze elgondolhatatlan a „nemzetek közti egyenlőség” és a „nemzetbarátság” rokonelvi nélkül – biztosítására megálmodott egyik intézmény az Európai Unió, röviden „Európa”.

Nem igényel különösebb éleslátást annak megállapítása, hogy a legutóbbi európai válság – amelyet persze nem a Sziriza görögországi kormányra kerülése¹¹ váltott ki, csupán az tett láthatóvá – nem elmélet és gyakorlat, elvek és érdekek ütközésének újabb banális esetével, hanem egy jóval mélyebb és nyugtalanítóbb rendszerzavarral szembesített minket: úgy tetszik, fölmondták az egalitárius elveket a nemzetközi színtéren, ahová a szolidaritás eszméjét egy kivételes történelmi pillanatban beoltották [inject]. A szolidaritás mostani elvetése [deject] a nemzetközi, legalábbis – esetünkben – az európai béke lezárultának beharangozása. Ezt a békét megsértettek az egykori Jugoszláviában, nem olyan rég megsértették az egykori Szovjetunió területén is (Ukrajna/Oroszország)¹², most pedig az Európai Unió szűkebb keretei közt is közeledik a fogalmi és morális értelemben vett vége.

A szocializmus kiveszése a politikai palettáról – azé a szolidaritásé, mely cselekvési elv, nem pusztán május elsejei szónoklatok semmitmondó retorikai frázisa – bizonyítja, hogy lezárult egy korszak. Ez a legelső alkalom az európai történelemben, hogy a kapitalizmus egyeduralgoló, és nem korlátozza a szocializmus, sőt még a keresztyénség sem. Az anti-imperialista és antikolonialista harcokban tanúsított nemzetközi szolidaritás szemlátomást ugyancsak kifulladt.

Nem kérdés, hogy a szolidáris proletariátus morális fölsőbbségébe vetett büszke hit elavult. A kortárs antikapitalista tiltakozók – a középosztály és az értelmiségiek gyermekei, vagy gyökértelen bohémek munkásosztálybeli „háttérrel”, akiket a polgári jóléti rendszer tart lélegeztetőgépen – sem önképviseletet javasolnak és gyakorolnak, hanem mások érdekében lázadnak. Utóbbiak azonban furcsán csendesek.

A szolidaritás egy társadalmi eszmény, amely folyton politikává akar válni. Esélyei csekélyek.

Tamás Gáspár Miklós 1948-ban született Kolozsváron. Filozófiát és klasszika-filológiát tanult. Irodalmi hetilap munkatársa volt, 1974-től változó szigorú publikációs tilalom alatt. 1978-ban kénytelen volt Magyarországra költözni. Az ELTE munkatársa 1981-ig, amikor politikai okokból elbocsátották. A demokratikus ellenzék résztvevője. 1986 után a Columbia, az Oxfordi Egyetem, az École des Hautes Études en Sciences Sociales, Chicago, Georgetown, Yale, New School, a Dickinson College, a CEU, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem vendégtanára, a Wilson Center, a Wissenschaftskolleg zu Berlin, az Institut für die Wissenschaften vom Menschen (Bécs) vendégkutatója, 1989 és 1991 között az ELTE docense, 1991 után pár évig az MTA Filozófiai Intézet igazgatója. 1990–1994 között országgyűlési képviselő az SZDSZ színeiben. Marxista. Négy gyermeke van. Írásai, könyvei sok nyelven jelentek meg. Több lap munkatársa.

- 1 Első megjelenés: *On Solidarity* = opendemocracy.net. (2015. március 26.)
- 2 Jeremy WALDRON, *Dignity, Rank, and Rights* [The Berkeley Tanner Lectures on Human Values, 2009], Oxford University Press, 2015.
- 3 Eredetileg Adam Smith kifejezése. Ld. A. SMITH, *The Wealth of Nations* [1776], London, Bantam Classics, 2003.
- 4 A képvisellel kapcsolatos itteni gondolatmenethez ld. még a jelen cikk megjelenése után néhány hónappal publikált esszét: TGM, *A képviselőlet válsága* = https://dinamo.blog.hu/2015/06/11/a_kepviselet_valsaga, utolsó hozzáférés dátuma: 2020. szeptember 16.
- 5 Az olyan játsszmákat nevezi így a játékelmélet, amelyekben az egyik fél csak a másik kárára növelheti nyereségeit. (Végeredményben csak azon az áron győzhet, hogy elpusztítja ellenfelét.)
- 6 A mondat burkoltan utal Engels mondására: „a német munkásmozgalom a német klasszikus filozófia örököse”. Idézi LUKÁCS György, *Előszó = Történelem és osztálytudat*, Bp., Magvető, 1971, 2.
- 7 KANT, *Az örök béke* [1795], ford. BABITS Mihály, Bp, Helikon, 2019, ld. kül. az 1–2. függelékeket.
- 8 Fordíthatatlan szójáték: angolul a *public* „köz” és „nyilvános(ság)”.
9 KANT, *i. m.*, 32. skk.
- 10 Jürgen HABERMAS, *Esszé Európa alkotmányáról* [2012], ford. PAPP Zoltán, Bp., Atlantisz, 2013, 11–39.
- 11 A SYRIZA (Radikális Baloldali Koalíció – Progresszív Szövetség) 2015 januárjában került kormányra. Ezen a nyáron tárgyalta újra a Nemzetközi Valutaalappal, az Európai Központi Bankkal és az Európai Unióval az elmúlt években a görög recesszió és deflációs spirál finanszírozására felvett több száz milliós eurós kölcsönök és kezesség visszafizetendő részleteit és hiteleit, amelyekért cserébe a „troika” mind súlyosabb megszorító intézkedéseket, privatizációt, adóemelést követelt. Jelen cikk megjelenése után pár hónappal, 2015. június 27-én Aléxisz Ciprasz görög miniszterelnök megszakította a tárgyalásokat a nyugati intézményekkel és népszavazást írt ki az ajánlatról, a közismert eredménnyel és folytatással. A januári helyzetről ld. TGM, *A Sziriza győzelméért* = https://dinamo.blog.hu/2015/01/25/a_sziriza_gyozelmeert, utolsó hozzáférés dátuma: 2020. szeptember 18., ill. a népszavazásról (a menekültválság kontextusában): *Európa sötét éjszakája* = https://hvg.hu/velemeny/20150629_TGM_Europa_sotet_ejszakaja, utolsó hozzáférés dátuma: 2020. szeptember 18.
- 12 Utalás a 2014 márciusában kitört kelet-ukrajnai „furcsa” háborúra.

